

**2019 ОНЫ МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ:
ТӨРИЙН САНХҮҮЖИЛТИЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ОНОЛ**

Б.Баярбаатар

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн докторант
МАН-ын Хяналтын Ерөнхий Хорооны дарга

Д.Бумдарь

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн профессор

Хураангуй:

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-нд Монгол Улсын Их Хурал баталж, 2019 оны 11 дүгээр сарын 26-нд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нотлон баталгаажуулсан. Тус нэмэлт, өөрчлөлтөөр Үндсэн хуулийн Арван ес¹ дүгээр зүйлийг нэмж оруулсан. Үүнд:

1. Нам Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 10-т заасны дагуу байгуулагдаж, улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлж ажиллана.
2. Намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй тооны иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна.
3. Намын дотоод зохион байгуулалт ардчилсан зарчимд нийцсэн, хөрөнгө, орлогын эх үүсвэр, зарцуулалт нь нийтэд ил тод байна. Намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам, санхүүжилт, **төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх нөхцөлийг хуулиар тогтооно.**” болно.

Энэхүү нэмэлт, өөрчлөлтийн заалтын гуравдах хэсэгт “*Намын дотоод зохион байгуулалт ардчилсан зарчимд нийцсэн, хөрөнгө, орлогын эх үүсвэр, зарцуулалт нь нийтэд ил тод байна. Намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам, санхүүжилт, төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх нөхцөлийг хуулиар тогтооно*” хэмээн зохицуулсныг хууль тогтоогчийн зүгээс санхүүжилтийг ил тод болгож, намын дотоод ардчиллыг сайжруулж, улсын хэмжээнд бодлого дэвшүүлэн ажиллах, намуудыг төлөвшүүлэх, хариуцлагыг сайжруулахын тулд тус заалт батлагдсан хэмээн тайлбарлаж буй.

Харин тус заалтыг улс төрийн намууд, улс төрчид, эрдэмтэн судлаачид, олон нийтийн байр суурь дэмжсэн болон дэмжээгүй гэсэн хоёр хэсэгт хуваагдаж улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтыг хийсэн анхдагч хууль батлагдах тухай яригдаж байсан ч улс төрийн намд төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгт хамаарах зохицуулалтыг Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын тавдугаар бүлэгт “Улс төрийн намын санхүүжилт” томьёоллоор зохицуулж 2023 оны 7 дугаар сарын 7-ны өдөр баталсан байна.

Энэхүү өгүүллээр 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн Арван ес¹ дүгээр зүйлийн 3 дах заалтын хүрээнд Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар батлагдсан төрийн санхүүжилтийн онолын ойлголт, төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгийг хэрхэн зохицуулах, ямар эрх зүйн орчин шаардлагатай, түүний ач холбогдол, хэрэгцээ шаардлагыг судалж зарим улсын жишээг өгүүлэх болно.

Түлхүүр үгс: Улс төрийн нам, санхүүжилтийн хэлбэр, зохицуулалт, илт тод байдал, хяналт, санхүүжилтийн тайлан

1992 онд ардчилсан, шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаар улс төрийн намын талаарх эрх зүйн орчин бүрдэж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 10 дахь хэсэгт *“нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй. Нам, олон нийтийн бусад бүх байгууллага нийгэм, төрийн аюулгүй байдлыг сахиж, хуулийг дээдлэн биелүүлднэ. Аль нэгэн нам, олон нийтийн бусад байгууллагад эвлэлдэн нэгдсэний төлөө болон гишүүний нь хувьд хүнийг ялгаварлан гадуурхах, хэлмэгдүүлэхийг хориглоно. Төрийн зарим төрлийн албан хаагчийн намын гишүүнийг түдгэлзүүлж болно;*” хэмээн зааснаар нам байгуулах, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг олгож Монгол Улсад олон намын тогтолцоо бүрэлдэн тогтож эхэлжээ.

Нарийвчилсан зохицуулалт бүхий улс төрийн намын тухай хууль анхлан 1990 оны 5 дугаар сарын 10-нд “Улс төрийн намуудын тухай БНМАУ-ын хууль” хэмээх нэрээр батлагдаж 3 удаа нэмэлт, өөрчлөлт¹ орж дараагаар нь 2005 оны 1 дүгээр сарын 28-нд “Улс төрийн намын тухай хууль”² хэмээн шинэчлэн батлагдсан байдаг. 2005 оны хуулийн шинэчилсэн найруулгаас өмнө улс төрийн намд төрөөс ямар нэгэн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлдэггүй байсан бол 2005 оноос хойш тус хуулийн 16-21 дүгээр зүйл, Сонгуулийн тухай хуулийн 40-60 дугаар зүйлээр санхүүжилтийг зохицуулж эхэлсэн. Дээрх хуулиудад нам, нэр дэвшигчид хамааралтай зохицуулалтууд болох санхүүжилтийн эх үүсвэр, зардлын хязгаарлалт, суудлын болон саналын мөнгө, сурталчилгааг дэмжих зохицуулалтууд багтдаг. Харин 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөс хойш Улсын Үндсэн хуулийн 19.1 дүгээр зүйлийн 3 дах заалтын хүрээнд “Улс төрийн санхүүжилт” хэмээх ойлголтын шинжлэх ухааны онол, үзэл баримтлалыг тайлбарлах, нэгдсэн ойлголттой байх хэрэгцээ шаардлага үүссэн байна. Улс төрийн санхүүжилт, улс төрийн намын санхүүжилт гэсэн ойлголтууд улс төрийн шинжлэх ухаанд танигдаад нэлээн удсан боловч “улс төрийн санхүүжилт” хэмээх нэр томъёонд багтдаг **“төрийн санхүүжилт \public funding\”** гэх нэр томъёог онол, практикийн түвшинд тайлбарлан судалсан судалгаа ховор байна. Тиймээс энэ өгүүллийн хүрээнд төрийн санхүүжилтийн тухай онол, хандлага, зарчмыг тайлбарлахдаа 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд шинэчлэн найруулсан Улс төрийн намын тухай хуульд тусгасан намд төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгийн зохицуулалтыг олон улсын сайн жишигтэй харьцуулахыг зорьлоо.

Онолын ойлголт:

Улс төрийн намд төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг болон нам өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлэх арга хэлбэрийг тусгасан хэд хэдэн онол байна. Улс төрийн санхүүжилт нь улс төрийн кампанит ажил, намуудын санхүүжилтийн бүх хэлбэрийг хамарсан өргөн хүрээний онол бөгөөд төрийн санхүүжилт, иргэн болон хуулийн этгээдийн хандив, гишүүдийн татвар, намын хөрөнгө түүнээс олсон орлого зэрэг багтана.

Онолын хувьд “Улс төрийн санхүүжилт (Political Finance)”, “Төрийн санхүүжилт (Public Funding of political parties)”³, “Улс төрийн намын санхүүжилт (Political party funding)” гэх гурван өөр нэр томъёо, ойлголт байна. Эдгээрээс “Улс төрийн санхүүжилт гэх ойлголтод багтах “public funding of political parties - улс төрийн намын төрийн санхүүжилт” хэмээх нэр томъёог хэрэглэж Монгол Улсын хувьд улс төрийн намуудад төрийн санхүүжилт өгөх боломж хуулийн хүрээнд бүрдсэн. Тиймээс судалгааны онолын хэсэгт 1) Улс төрийн

¹ 1995 оны 5-р сарын 10-ны өдөр батлагдсан “Улс төрийн намуудын тухай БНМАУ-ын хууль”-д 1991 оны 1-р сарын 26, 1996 оны 4-р сарын 26, 2003 оны 5-р сарын 23-ны өдөр тус тус нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдаг.

² Улс төрийн намын тухай хууль, <https://legalinfo.mn/mn/detail/508>, [Сүүлд үзсэн: 2023/05/10]

³ “Төрийн санхүүжилт” гэх Монгол орчуулгын тухайд IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance) олон улсын судалгааны байгууллагаас эрхлэн гаргасан “Funding of Political Parties and Election Campaign” Handbook on Political Finance бүтээлийн Монгол хэлнээ орчуулан гаргасан хувилбарт болох “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага”-т “Political Finance-Улс төрийн санхүүжилт”, “Public Funding-Төрийн санхүүжилт” гэж хэрэглэсэн байх тул энэ өгүүлэлд мөн адил орчуулгаар хэрэглэв.

санхүүжилт, 2) Төрийн санхүүжилт, 3) Улс төрийн намын санхүүжилт гэсэн нэр томъёоны тодорхойлолтыг харьцуулан тайлбарлаад үндсэн хэсэгт “Төрийн санхүүжилтийн” хэлбэр, төрөл, зарчим, төлөөлөгчид болон олон улсын судалгаанд үндэслэн зарим улсын жишээг танилцуулъя.

Хүснэгт 3: Улс төрийн санхүүжилт, Төрийн санхүүжилт, Улс төрийн намын санхүүжилтийн тодорхойлолтын харьцуулалт

Political finance [Улс төрийн санхүүжилт]	Public funding of Political Parties [Төрийн санхүүжилт]	Political party funding [Улс төрийн намын санхүүжилт]
<p>Улс төрийн санхүүжилт гэдэг нь улс төрийн зорилгоор цуглуулж буй бүх мөнгийг хамруулан ойлгоно. Үүнд, намын үйл ажиллагаа, тэр дундаа сонгуулийг дэмжих зорилгоор улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид, сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтийн эх үүсвэр босгох зорилгоор хөрөнгө босгоход зарцуулж буй арга хэлбэрийг ойлгоно.⁴ Үүнд хувь хүмүүс, корпорацууд, хуулийн этгээдийн хандив, улс төрийн нам, кампанит ажлыг дэмжих зорилгоор төрөөс олгодог олон нийтийн санхүүжилт, намын хөрөнгийн орлого зэрэг багтаж болно. Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилтийг хамтад нь улс төрийн санхүүжилт гэж олон улсад нэрлэдэг.⁵</p>	<p>Төрийн санхүүжилт гэдэг нь татварын орлого буюу улсын нөөцийг улс төрийн кампанит ажил, улс төрийн намуудыг дэмжихэд ашиглахыг өөрөөр улс төрийн нам болон/эсвэл нэр дэвшигчдэд төр/Засгийн газраас олгож буй хөрөнгө, эх үүсвэрийг хэлнэ.⁶ АСДҮОУХ⁷-с “сонгуулийн сурталчилгаа эсвэл намын ердийн үйл ажиллагаа явуулахад эрх бүхий улс төрийн нам, нэр дэвшигчдэд засгийн газраас олгодог тусламж” гэж тодорхойлсон. Улс төрийн сонгуулийн кампанит ажил, намуудыг төсвөөс санхүүжүүлэх нь улс төрийн үйл явц дахь шударга ёс, тэгш байдлыг дэмжих, улс төр дэх хувийн мөнгөний нөлөөллийг бууруулах арга зам гэж энэ онолын хандлага үздэг.</p>	<p>Улс төрийн намууд үйл ажиллагаагаа явуулах, зорилгодоо хүрэхийн тулд янз бүрийн эх үүсвэрээс авдаг санхүүгийн дэмжлэгийг улс төрийн намын санхүүжилт гэнэ.⁸ Санхүүжилтийг хувь хүмүүс, корпорацууд, сонирхлын бүлгүүд болон бусад байгууллага зэрэг янз бүрийн эх үүсвэрээс гаргаж болно. Улс төрийн намууд авсан хөрөнгөөрөө сонгуулийн сурталчилгаа, судалгаа шинжилгээ, удирдлага, намын төв байрны засвар үйлчилгээ зэрэг төрөл бүрийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд зарцуулдаг.</p>

Төрийн санхүүжилт [Public Funding of Political Parties]:

Өмнөх харьцуулалтад дурдсанчлан төрийн санхүүжилт гэдэг нь татварын орлого гэх мэт улсын нөөцийг улс төрийн сонгуулийн кампанит ажил, улс төрийн намуудыг дэмжихэд ашиглахыг буюу улс төрийн нам болон/эсвэл нэр дэвшигчдэд төр/Засгийн газраас олгож буй хөрөнгө, эх үүсвэрийг ойлгоно.⁹ Төрийн санхүүжилтийн зорилго нь улс төрийн үйл

⁴ Jonathan Mendilow and Eric Phélippeau, “Handbook of Political Party Funding”, 2018

⁵ Шилэн нам: Авлигын эсрэг түншлэл, “Улс төрийн санхүүжилтийн ил тод байдал, авлигын эрсдэлийн үнэлгээ” судалгааны тайлан, 2018 он, 11 дэх тал

⁶ The Electoral Knowledge Network “Parties and Candidates” article, 2012

⁷ Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн - International Institute for Democracy and Electoral Assistance

⁸ Jonathan Mendilow and Eric Phélippeau, “Handbook of Political Party Funding”, 2018

⁹ The Electoral Knowledge Network “Parties and Candidates” article, 2012

явцын шударга, ил тод байдлыг дэмжих, намуудын хэмжээ, нөөц бололцооноос үл хамааран тэгш өрсөлдөөнийг бий болгоход оршино. Нээлттэй Нийгэм Форум болон Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (АСДҮОУХ)-ээс эрхлэн гаргасан “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага орчуулгын бүтээлд “Төрийн санхүүжилтийн зорилго нь сонгогчдод хүрч ажиллах нөөц бололцоог улс төрийн хүчнүүдэд бий болгож өгснөөрөө олон ургалч үзлийг хөхүүлэн дэмжиж, улмаар улс төрчид бодлогын өргөн сонголтыг сонгогчдод олгоход чиглэдэг. Өөр нэг зорилго нь сонгуульд өрсөлдөгч бүх талд кампанит ажил явуулах санхүүжилт олгосноор эдийн засгийн хувьд давамгайл өрсөлдөгчийн давуу талыг хязгаарлах явдал юм”¹⁰ хэмээн талуудын өрсөлдөөний шударга, ил тод, тэгш байдлыг дэмжих зорилгыг тодорхойлжээ.

Төрийн санхүүжилтийн тухай үзэл санааны хөгжлийг дараах цаг үеүдэд хамруулан үзэх боломжтой. Үүнд:

1. **Хөгжлийн эхний үе буюу XIX зуун:** Улс төрийн кампанит ажилд санхүүжилт олгох нь XIX зуунаас эхлэлтэй бөгөөд 1880-аад онд Германы улс төрийн намуудад төрөөс дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоо нэвтэрч дараа нь 1894 онд Францад улс төрийн намуудын санхүүжилтийг тусгасан сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн тогтолцоог нэвтрүүлснээр хөгжил нь эхэлжээ.
2. **XX зууны дунд үе:** Төрийн санхүүжилтийн орчин үеийн онол нь XX зууны дунд үед улс төр дэх мөнгөний үүрэг нэмэгдэж, аливаа зүй бус нөлөөллийн талаар тайлбарлан гарч ирсэн. 1971 онд АНУ-д Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулиар¹¹ Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн кампанит ажилд зориулж төрийн санхүүжилтийн тогтолцоог бий болгосон ба төрөөс бага хэмжээний санхүүжилтийг олгож, нэр дэвшигчийн авч болох хувийн хандивын хэмжээг хязгаарласан байдаг. Мөн энэ үеэс улс орнууд улс төрийн хандив, татварын хөнгөлөлт, сонгуулийн үр дүнгээс хамаарч төрийн санхүүжилтийг олгох шинэ арга хэлбэрийг туршиж эхэлсэн.
3. **Орчин үеийн хөгжил:** Сүүлийн жилүүдэд улс орнууд улс төр дэх мөнгөний нөлөөг арилгах, ил тод, хариуцлагатай байдлыг дэмжихийг эрмэлзэж улс төрийн кампанит ажилд төсвөөс санхүүжилт олгох хандлага нэмэгдэж байна.

Ийнхүү төрийн санхүүжилт нь XIX зуунаас эхлэн хөгжсөн ба орчин үеийн онолыг улс төр судлаач Герберт Александртай¹² холбон тайлбарладаг. Герберт Александр бол сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилт, улс төр дэх мөнгөний үүргийн талаар өргөн хүрээнд судалгааны ажил бичсэн Америкийн эрдэмтэн ба сонгуулийн нөхцөлийг тэгшитгэх, чинээлэг хандивлагчид болон ашиг сонирхлын бүлгүүдийн нөлөөллийг бууруулах арга зам болох төрийн санхүүжилтийг ихээхэн дэмжигч байсан бөгөөд 1960-аад онд АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн тогтолцоог хөгжүүлэхэд гол үүрэг гүйцэтгэсэн. Мөн доорх эрдэмтэд төрийн санхүүжилтийн онол, хандлага хөгжихөд ихээхэн хувь нэмэр оруулсан байна. Үүнд:

- **Хууль болон эдийн засгийн салбарын эрдэмтэн Сюзан Роуз-Акерман:**¹³ Сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилт ба авлига хоёрын хоорондын хамаарлын талаар өргөн хүрээнд судалсан.

¹⁰ Нээлттэй Нийгэм Форум болон Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага, “Төрийн санхүүжилт” хэсэг, 29-30 дахь тал

¹¹ Britannica. (n.d.). Federal Election Campaign Act, written by Clifford A. Jones, Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Federal-Election-Campaign-Act>

[Сүүлд үзсэн:2022/09/20]

¹² Герберт Э.Александр (1927-2020) нь Америкийн улс төр судлаач, сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн мэргэжилтэн. Тэрээр Өмнөд Калифорнийн Их Сургуулийн улс төрийн шинжлэх ухааны профессор "Улс төрийг санхүүжүүлэх: мөнгө, сонгууль, улс төрийн шинэчлэл" (1984), "АНУ дахь мөнгө ба улс төр" (1991), "Кампанит ажлын тухай домог" зэрэг хэд хэдэн нөлөө бүхий ном, нийтлэлийн зохиогч юм.

¹³ Jana Kunicova and Susan Rose-Ackerman, "Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption," Political Science Quarterly vol. 123, no. 3 (September 2020): 456-472.

- **Улс төр судлаач Томас Гайс:**¹⁴ Улс төрийн өрсөлдөөн, цөөнхийн эрх ашгийг төлөөлөхөд төрийн санхүүжилт хэрхэн нөлөөлж байгааг судалсан.
- **Улс төр судлаач Питер Майр, Ричард Катц:**¹⁵ Улс төрийн намуудын уналт, ардчилсан төлөөллийн үр дагаврын талаар судалж төрийн санхүүжилт ба улс төрийн намын картель хэлбэрийн хамаарлыг тогтоосон.
- **Үндсэн хуулийн эрх зүйч, эрдэмтэн Моника Пинто:** Сонгуулийн үйл явц дахь хариуцлага, ил тод байдлыг дэмжихэд төрийн санхүүжилтийн үүргийг судалсан.

Эдгээр судлаачид нь төрийн санхүүжилт, түүний улс төрийн тогтолцоонд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх судалгаанд ихээхэн хувь нэмрээ оруулсан байдаг.

Ангиллын хувьд төрийн санхүүжилтийн хэд хэдэн хэлбэрүүд байдагт буцалтгүй тусламж, татаас¹⁶ гэх мэт шууд санхүүгийн дэмжлэг, улс төрийн намуудад татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, шуудангийн тарифыг (улсын шууданг үнэгүй ашиглах боломж олгох) бууруулах зэрэг шууд бус дэмжлэг мөн байна. Иймд, төрийн санхүүжилтийг төрийн эх үүсвэрийг ашиглах хэлбэрээс хамааран *төрийн шууд санхүүжилт*, *төрийн шууд бус санхүүжилт* гэж хуваадаг.¹⁷ Төрийн санхүүжилтийн хэлбэрээс үл хамааран 1) хэн санхүүжилт авах эрхтэй бэ? 2) санхүүжилтийг эрх бүхий этгээдэд хэрхэн хуваарилах бэ?¹⁸ гэсэн асуудалд зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай. Иймд, төрийн шууд болон шууд бус санхүүжилтийг Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад хэрхэн хуульчилсныг дараах хэсэгт танилцуулах болно.

1. Төрийн шууд санхүүжилтийг улс төрийн намуудад мөнгөн хэлбэрээр буюу ихэвчлэн банкны шилжүүлэг хэлбэрээр олгодог. Монгол Улсын хувьд 2023 оны 7 дугаар сарын 7-ны өдөр шинэчлэн баталсан Улс төрийн намын тухай хуулийн 5 дугаар бүлэг 27 дугаар зүйлээр “Төрийн санхүүжилт”-ийг тодорхойлоод “27.1.Улсын Их Хурлын ээлжит, эсхүл ээлжит бус сонгуулиар сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгэгдсэн нийт сонгогч /цаашид “нийт сонгогч” гэх/-ийн тоог нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 0.7 хувиар үржүүлснээс илүүгүй төгрөгийг улсын төсвөөс намуудад энэ хуульд заасны дагуу хуваарилах замаар төрийн санхүүжилт олгоно” хэмээсэн. Цаашлаад хуулийн 27.5, 27.7, 27.11, 27.13 дугаар заалтын хүрээнд Сонгуулийн төв байгууллага санхүүжилтийг олгох, тооцоолох, хуваарилах, зогсоох эрхтэй байх зохицуулалтыг хийсэн байна.
2. Төрийн шууд бус санхүүжилт гэдэг нь улс төрийн намуудад төрөөс олгодог мөнгөн дүнтэй эх үүсвэрийг хэлнэ.¹⁹ Үүнд, татварын хөнгөлөлт, шуудангийн хөнгөлөлт, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр дэмжих боломж, хэвлэлийн хөнгөлөлт гэх мэт олон төрөл байна. Шинэчилсэн найруулгын 5 дугаар бүлгийн 30-р зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Төрөөс үзүүлэх шууд бус дэмжлэг”-ийг “Нийт сонгогчийн нэг ба түүнээс дээш хувийн санал авсан нам нь сонгуулийн бус жилд төрөөс үзүүлэх шууд бус дэмжлэгийг дараах хэлбэрээр авах эрхтэй” хэмээгээд дараах хоёр төрөлд шууд бус дэмжлэгийг хуульчилсан²⁰ байна. Үүнд:
30.1.1. Намын удирдах байгууллагыг хуралдуулах, гишүүд дэмжигчидтэй хийх уулзалт, хурал зохион байгуулах, иргэдийг мэдээллээр хангах, соён гэгээрүүлэх зорилгоор төрийн болон төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн хурлын танхим, хурлын заал, бусад танхимыг жилд нэг удаа үнэ төлбөргүй ашиглах;

¹⁴ Thomas L. Gais and Michael J. Malbin, "Campaign Finance Reform," Society 34, no. 4 (May 1997): 56-61.

¹⁵ Katz.R. S, Mair.P, "Party Politics" Vol.1, No.1, 1995

¹⁶ Татаас гэдэг нь ямар нэгэн аж ахуй нэгжид төрөөс үзүүлж байгаа дэмжлэгийг ойлгоно. Орос хэлний Дотаций буюу Тэтгэлэг гэх үгийг Монголчилж “татаас” гэж хэрэглэх болсон.

¹⁷ The Electoral Knowledge Network "Parties and Candidates" article, 2012

¹⁸ Нээлттэй Нийгэм Форум болон Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага, “Төрийн санхүүжилт” хэсэг, 31 дэх тал

¹⁹ "Electoral Systems and Democracy," ACE Encyclopaedia, [2023.10.11] https://aceproject.org/ace-en/topics/pc/pca/pca02/pca02a/pca02a5/mobile_browsing/onePag. [Сүүлд үзсэн:2022/10/01]

²⁰ Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2023 он

30.1.2. Намын хөтөлбөр, үйл ажиллагааны талаарх нэвтрүүлгийг олон нийтийн радио, телевизээс гарсан хуваарийн дагуу 30 минутаар улирал тутам үнэ төлбөргүй нэвтрүүлэх;

Төрийн санхүүжилтийн зарчмууд:

Улс төрийн санхүүжилтийн нэгэн адил төрийн санхүүжилтэд дараах нийтлэг зарчмууд байна. Үүнд:

- **Шударга байдал, тэгш байдал:** Төрийн санхүүжилт нь улс төрийн намуудын өрсөлдөөний талбарыг тэгшитгэх зорилготой бөгөөд жижиг эсвэл бага санхүүжилттэй намууд илүү том, илүү санхүүждэг намуудтай ижил нөхцөлөөр өрсөлдөх боломжийг олгохыг зорьдог. Үүнд гол анхаарах асуудал нь тодорхой тооны дэмжлэг хүлээсэн нь нотлогдсон намуудад зөвхөн дэмжлэг үзүүлнэ.
- **Ил тод байдал ба хариуцлага:** Төсвийн санхүүжилтэд ихэвчлэн ил тод байх хатуу шаардлага тавигддаг бөгөөд талууд хүлээн авсан мөнгөө хэрхэн ашигласан тухайгаа тайлагнаж байх ёстой. Энэ нь улс төрийн үйл явц дахь ил тод, хариуцлагатай байдлыг дэмжихэд тусалдаг. Тайлан гаргах талуудад “Улс төрийн нам”, “Нэр дэвшигч”, “Туравдагч этгээд”²¹ хамаарах ба санхүүжилтийг тайлагнах нь Авлигын эсрэг НҮБ-ын конвенцод нийцүүлэн ил тод байдлыг хангахад чухал үүрэгтэй.
- **Цөөнхийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх:** Олон төрлийн улс төрийн намуудад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлснээр төрийн санхүүжилт нь цөөнхийн ашиг сонирхлыг улс төрийн үйл явцад төлөөлөхөд тусалдаг.
- **Улс төрийн өөр үзэл бодлыг дэмжих:** Төрийн санхүүжилт нь улс төрийн ландшафт дахь олон талт байдлыг дэмжих, шинэ болон өөр улс төрийн хэтийн төлөвийг хөгжүүлэхэд тус дөхөм болно. Тухайлбал, олон талт, олон ургалч улс төрийн дүр төрхийг гаргаж ирэх, тэгш өрсөлдөх боломж олгох, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх гэх мэт.
- **Улс төр дэх мөнгөний нөлөөг бууруулах:** Улс төрийн намуудын хувийн хандиваас хараат байдлыг бууруулснаар төрийн санхүүжилт нь улс төрийн үйл явцад мөнгөний нөлөөллийг багасгахад тусална.

Төрийн санхүүжилтийг хэрхэн хийх вэ?

Улс төрийн намуудад төрийн санхүүжилт олгох үйл явц нь улс орон бүрт харилцан адилгүй бөгөөд улс төр, хууль эрх зүйн нөхцөл байдал, намуудын хэмжээ, олгож буй санхүүжилтийн төрөл зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаална. Гэсэн хэдий ч төрийн санхүүжилтийг хийхэд хэдэн нийтлэг алхам байна. Үүнд:

- **Сонгох шалгуур:** Улс төрийн нам төрийн санхүүжилт авахын тулд зохих байгууллагад албан ёсоор бүртгүүлсэн байх, тогтоосон квотод хүрэхүйц гишүүнтэй байх, сонгуульд оролцох зэрэг шалгуурыг хангасан байх ёстой. Мөн “Улс төрийн нам болон сонгуулийн санхүүжилт” судалгаанд төрийн санхүүжилтийг олгох шалгуур буюу төрөөс хэнд санхүүжилтийн дэмжлэг үзүүлэх бэ? гэх асуудалд “босго байхгүй байх; авсан саналын хувь хэмжээ; парламент дахь суудлын тоо; нэр дэвшигчийн тоо”-г хамруулан анхаарах шаардлагатай гэжээ. Манай улсын хувьд Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын 27.3-т “Нийт сонгогчийн нэг ба түүнээс дээш хувийн санал авсан намд төрийн санхүүжилт олгоно” гэж заасан нь идэвхтэй үйл ажиллагаатай намуудыг тэгш дэмжих агуулга бүхий байна.
- **Өргөдөл гаргах үйл явц:** Төрийн санхүүжилт авахыг хүссэн улс төрийн намууд хэмжээ, үйл ажиллагаа, санхүүгийн байдлынхаа талаар мэдээлэл өгөхдөө холбогдох байгууллагад хүсэлт гаргах шаардлагатай. Тухайлбал, Улс төрийн намыг Улсын дээд шүүхэд бүртгэхтэй ижил төрлийн өргөдөл хүлээн авах байгууллага байх шаардлагатай гэж олон улсад үздэг. Манай улсын хувьд Улс төрийн намын тухай хуулийн

²¹ Нээлттэй Нийгэм Форум болон Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага, “Төрийн санхүүжилт” хэсэг, 34-39 дэх тал

шинэчилсэн найруулгын 28 дугаар зүйлээр “Төрийн санхүүжилт авах тухай хүсэлт гаргах” томъёоллоор санхүүжилт авах хүсэлтийг тухайн жилийн өмнөх жилийн 08 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнө Сонгуулийн төв байгууллагад гаргахаар²² зохицуулсан.

- **Хяналт, шийдвэр гаргалт:** Төсвийн санхүүжилтийг хариуцах эрх бүхий байгууллагууд өргөдлийг хянаж үзээд аль нам санхүүжилт авах, хэдий хэмжээний санхүүжилт авах талаар шийдвэр гаргана. Манай улсад санхүүжилтийг олгох, хэмжээг тогтоох, хуваарилалт хийх, нийтэд мэдээлэх үйл ажиллагааг хариуцах байгууллагыг Сонгуулийн төв байгууллага²³ байхаар зохицуулсан.
- **Санхүүгийн зарцуулалт:** Хэрэв улс төрийн намын үйл ажиллагаа төрийн санхүүжилтээр батлагдсан бол уг санхүүжилтийг ихэвчлэн урьдчилан тохиролцсон хуваарийн дагуу эсвэл сонгуулийн сурталчилгаа хийх, намын бусад үйл ажиллагаа явуулах зэрэг тодорхой зорилгоор зарцуулдаг байх ёстой. Тухайлбал, сонгуульд ашиглах уу, эсвэл сонгуулийн бус үед зарцуулах уу? цаашлаад боловсролыг дэмжих зориулалт бүхий байж болно. Шинэчилсэн найруулгын 31 дүгээр зүйлд “Төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгт тавих хяналт” хэмээн улс төрийн намаас тайланг хүлээн авах, нэгтгэн тайлагнах үүргийг Сонгуулийн төв байгууллагад хамааруулан зохицуулсан.
- **Тайлан ба хариуцлага:** Төрийн санхүүжилт авч байгаа улс төрийн намууд санхүүжилтээ хэрхэн зарцуулсан тухайгаа тогтмол тайлан гаргаж байх шаардлагатай бөгөөд аудит болон бусад хэлбэрээр хариуцлага тооцдог байх онолын ойлголт байна. Тухайлбал, “АСДҮОУХ-ын “Улс төрийн нам болон сонгуулийн санхүүжилт” бүтээлд тайлангийн давтамжийн хувьд “тогтмол тайлагнах болон сонгуулийн тайлан”, тайлан гаргах талуудын хувьд “улс төрийн нам, нэр дэвшигч, гуравдагч этгээд”, юуг тайлагнах тухайд “орлого, зарцуулалт, өмч хөрөнгө ба өр төлбөр”, ямар мэдээллийг олон нийтэд ил тод болгох тухайд “хүлээн авсан бүх мэдээлэл, тойм мэдээлэл, олон нийтэд мэдээлэхгүй”²⁴ гэх төрөл зохицуулалтыг” онолын хувьд санал болгосон байна. Энэ агуулгын хүрээнд төрийн аудитын байгууллагын саналыг харгалзан сонгуулийн төв байгууллага намд төрийн санхүүжилт олгох, төрөөс үзүүлэх шууд бус дэмжлэгийг шийдвэрлэх, намын санхүүгийн тайлан болон үйл ажиллагааны товч тайланг хянах, дүгнэлт гаргах, тайлагнах, нийтэд мэдээлэх, хариуцлага тооцох эрхтэй байх зохицуулалт улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад хийгдсэн²⁵ байна.

Эдгээр нь төрийн санхүүжилтийн үйл явцад хамаарах ерөнхий алхмууд бөгөөд тухайн улс орны онцлог шинж, хууль тогтоомжоос хамаарч өөр өөр байж болно. Хамгийн гол нь төрийн санхүүжилтийн үйл явц ил тод, шударга, хариуцлагатай байх, төсвийн санхүүжилтийг зориулалтын дагуу зарцуулах явдал юм. Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын 27.5 болон 27.6 дахь хэсгүүдэд улс төрийн намд санхүүжилтийг олгох нөхцөл, томъёоллыг тусгасан байна. Тухайлбал, хуулийн 27.5-д заасан томъёоллын дагуу доорх харгалзах утгаар санхүүжилтийг Сонгуулийн төв байгууллага олгохоор байна.

Томъёо нь:

²² “Улс төрийн намын тухай хууль” шинэчилсэн найруулга, 28.1. “Төрийн санхүүжилтийн эрх үүсэх жилд төрийн санхүүжилт авах зорилгоор уг санхүүжилтийн хэмжээг тогтоолгох, санхүүжилт авах тухай хүсэлтээ нам тухайн жилийн өмнөх жилийн 08 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнө сонгуулийн төв байгууллагад гаргана. Хүндэтгэн үзэх шалтгааны улмаас энэ хугацаанд хүсэлт гаргаагүй бол сонгуулийн төв байгууллага энэ тухай сануулж, долоо хоногийн дотор хүсэлт гаргах боломж олгоно.”

²³ Мөн хуулийн 29.1-д “Сонгуулийн төв байгууллага жил бүрийн 09 дүгээр сарын 15-ны өдрөөс өмнө төрийн санхүүжилт авах эрх бүхий нам бүрд төрийн санхүүжилтийн эрх үүсэх жилийн санхүүжилтийн хэмжээг энэ хуульд заасны дагуу тогтоож, нийтэд мэдээлнэ.”

²⁴ Нээлттэй Нийгэм Форум болон Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн “Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага, “Төрийн санхүүжилт” хэсэг, 39-40 дэх тал

²⁵ Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, 31.4 дэх заалт

$$H = /C1 \times T1/ + /C2 \times T2/$$

Харгалзах утга нь:

- “Н” – гэж нийт сонгогчийн нэг ба түүнээс дээш хувийн дэмжлэг авсан намд хуваарилах нийт санхүүжилтийг;
- “С1” – гэж Улсын Их Хурлын сонгуулиар тухайн намын авсан саналын тоог;
- “С2” – гэж Улсын Их Хуралд тухайн намын авсан суудлын тоог;
- “Т1” – гэж нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 0.5 хувьтай тэнцэх хэмжээний төгрөгийг;
- “Т2” – гэж нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 25 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгийг; тус тус ойлгоно хэмээн хуульчлагдсан байна.²⁶

Төрийн санхүүжилтийн үүрэг:

- Төрийн санхүүжилтийн үүрэг нь улс төрийн нам, нэр дэвшигчдэд сонгуулийн сурталчилгаа хийх, судалгаа хийх, арга хэмжээ зохион байгуулах зэрэг үйл ажиллагаа явуулахад нь санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэхэд оршино.
- Төрийн санхүүжилтийн зохицуулалт хийсэн ихэнх улс оронд авлига, чинээлэг хүмүүс, байгууллагын хууль бус нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор төрийн санхүүжилтийг төрөөс зохицуулдаг байна. Тухайлбал, улс төрийн кампанит ажилд хувь хүн, байгууллагын хандивлах мөнгөний хэмжээ хязгаарлагдмал, эсвэл тодорхой улс төрийн кампанит ажлыг хэн санхүүжүүлж байгааг олон нийтэд мэдээлэхийн тулд ил тод болгох шаардлага тавьдаг нь санхүүжилт хязгаарлагдах нөхцөлийг бий болгодог. Харин төрийн санхүүжилтийг идэвхтэй үйл ажиллагааг нь харгалзан намуудад тэгш олгох нь гарааны тэгш боломжоор хангаж буй эхлэл юм.
- Төрийн санхүүжилт нь улс төрийн өрсөлдөөнийг шударга, ардчилсан байлгахад тусалдаг учраас чухал ач холбогдолтой. Төрийн санхүүжилт нь улс төрийн нам, нэр дэвшигчдийг санхүүгийн эх үүсвэрээр хангаснаар сонгогчдоо үр дүнтэй төлөөлөх, сонгуульд өрсөлдөх боломжийг олгодог. Гэвч төрийн санхүүжилт нь зөв зохицуулалтгүй бол авлига, чинээлэг хүмүүс, байгууллагуудын зүй бус нөлөөлд хүргэж, улмаар ардчиллын үйл явцыг алдагдуулж болзошгүй сөрөг талтай.

Иймд, төрийн санхүүжилт нь улс төрийн өрсөлдөөнийг шударга, ардчилсан байлгахад тусалдаг ба улс төрийн намд олгох шалгуур, зарцуулалтын хяналт, тайлан, хариуцлагын асуудлыг улс орнууд хууль тогтоомжоороо сайтар зохицуулж эрх зүйн орчныг бий болгох нь нэн чухал.

АСДҮОУХ-ийн “Улс төрийн санхүүжилтийн мэдээллийн сан” судалгаанд²⁷ бүс нутгийн хувьд улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтын түвшин дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 4: Бүс нутгийн хэмжээнд дэх нэг улсад оногдох улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтын түвшин²⁸

Зохицуулалтын түвшин	Африк	Америк	Ази	Зүүн Европ ба Төв Ази	Баруун Европ	Англи хэлтэй орнуудад	Дэлхийн түвшинд
Доогуур	22%	11%	55%	0%	38%	17%	22%
Дундаж	53%	28%	5%	28%	33%	33%	38%
Өндөр	24%	61%	40%	72%	29%	50%	40%

Олон улсын зохицуулалт:

²⁶ Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, 27.5 болон 27.6 дахь заалт

²⁷ Political Finance Database by International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), [Database result \(question only\) | International IDEA](#) [Сүүлд үзсэн: 2022/09/20]

²⁸ Ibid

Олон улсын хэмжээнд хийгдсэн улс төрийн санхүүжилтийн судалгаанаас үзэхэд дэлхийн 180 орноос улс төрийн намуудад төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлсэн 64 орон (37%), тогтмол ба сонгуулийн үр дүнг хослуулан дэмжлэг олгодог 40 орон (23,1%), зөвхөн сонгуулийн үр дүнгээр санхүүжилт олгодог 14 орон (8,1%)²⁹ байгаа бөгөөд жил ирэх тусам санхүүжилтийг төрөөс ямар аргаар олгож буйг үл хамааран өсөх хандлагатай байна.

Улс төрийн санхүүжилтийг хийхдээ ямар хууль тогтоомжоор зохицуулснаас шалтгаалан улс орнуудыг дараах ангилалд хувааж болно. Үүнд:

1. Сонгуулийн тухай хуулиар төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан улс орнууд;
2. Намын тухай хуулиар төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан улс орнууд;
3. Улс төрийн санхүүжилтийн тухай анхдагч, бие даасан хуулиар зохицуулсан улс орнууд хэмээн ангилан үзэх боломжтой байна. Хүснэгт 2-т улс орнуудыг хуулийн зохицуулалтаар ангиллаа.

Хүснэгт 5: Улс төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан хууль тогтоомжийн ангилал

Сонгуулийн тухай хуулиар төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан улс орнууд: ³⁰	Намын тухай хуулиар төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан улс орнууд:	Бие даасан хуультай улс орнууд:
Америкийн Нэгдсэн Улс Энэтхэг Улс Канад Улс Их Британи Улс Франц Улс Герман Улс Итали Улс Испани Улс Япон Улс Австрали Улс Бразил Улс Монгол Улс	Финлянд ³¹ Улс Исланд Улс Ирланд Улс Шинэ Зеланд Улс Австрали Улс Өмнөд Солонгос Улс Япон Улс Тайвань Улс Индонез Улс Монгол Улс	Швед Улс Франц Улс Израил Улс Өмнөд Солонгос Улс ³² Япон Улс ³³ Их Британи Улс ³⁴

“АСДҮОУХ-ын “Улс төрийн нам болон сонгуулийн санхүүжилт” улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлагын судалгаанд хамрагдсан дэлхийн 180 орноос дээрх улс төрийн санхүүжилтийг зохицуулсан хууль тогтоомжийн ангилалд хамаарсан улс орнуудын хуулийг харахад улс төрийн нам, сонгуулийн кампанит ажлыг төрөөс санхүүжүүлэх асуудлыг сонгуулийн тухай хуулиар зохицуулсан улс орнууд хуульдаа санхүүжилтийн эх үүсвэр, хуваарилалт, ашиглах нөхцөл, хяналт зэргийг тусгасан байна. Эдгээр улс орнууд төрийн санхүүжилтийг хуулиар зохицуулснаа улс төрийн бүх нам, нэр дэвшигч нарт ижил тэгш, нөхцөлийг өгөх, чинээлэг хандивлагчдын улс төрийн явцад үзүүлэх нөлөөллийг бууруулах зорилготой хэмээн тайлбарласан. Харин бие даасан төрийн санхүүжилтийн тухай хуультай улс орнуудыг судлахад нам болон нэр дэвшигчийг хэрхэн, хэр хэмжээгээр,

²⁹ Political Finance Database: Are there Provisions for direct public funding to Political Parties? [Are there provisions for direct public funding to political parties? | International IDEA](#), [Сүүлд үзсэн:2022/09/20]

³⁰ Ingrid van Biezen, “Financing political parties and election campaigns – guidelines” by the Venice Commission.

³¹ Act on Political Parties - Финляндын улс төрийн намын тухай хуулийн 8.2, 9.1, 9.3-р зүйл, [Act on Political Parties](#), [Сүүлд үзсэн:2022/08/25]

³² Political Fund Act,- Төрийн санхүүжилтийн хууль: Солонгос [political funds act](#) [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

³³ Political Funds Control Act (1948, last amended in 2014) [Japan:Political Funds Control Act \(1948\)](#) — [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

³⁴ The Political Parties, Elections and Referendums Act 2000 (PPERA), [Political Parties, Elections and Referendums Act 2000](#), [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

ямар хяналт дор санхүүжүүлэх боломжтойг өөрийн улсын нөхцөлд тохируулан өөр өөр зохицуулалт хийсэн байна.

Мөн зарим тохиолдолд Улс төрийн намын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хууль болон бие даасан хуулиар хамтад нь зохицуулалт хийсэн улс (Япон) байгааг харж болно.

Мөн Үндсэн хуулиараа төрийн санхүүжилтийн талаар тусгайлан зохицуулсан “Мексик, Бразил, Өмнөд Африк, Энэтхэг, Непал Улс” зэрэг улс орнууд байгаагаас Мексикийн Үндсэн хуулийн³⁵ 41 дүгээр зүйлд Үндэсний сонгуулийн институтийг байгуулж, улс төрийн намууд болон сонгуулийн кампанит ажлыг төрөөс санхүүжүүлэх зарчим, дүрмийг тогтоосон бол Бразил Улсын Үндсэн хуулийн³⁶ 17 дугаар зүйлд намыг бүртгэх шалгуурыг тогтоож, улс төрийн нам, сонгуулийн кампанит ажлыг төрөөс санхүүжүүлэх зохицуулалтыг тусгасан байдаг. Мөн Өмнөд Африкийн Үндсэн хуулийн³⁷ 236-р зүйлд Сонгуулийн хороог байгуулж, үндэсний парламентаас баталсан хуулийн дагуу улс төрийн намуудыг төрөөс санхүүжүүлэхээр тусгасан нь манай улсын одоогийн зохицуулалттай ижил байна.

Дүгнэлт

Улс төр ба мөнгө хэмээх хоёр зүйл нягт холбоотой ба улс төрийн нам, нэр дэвшигчид хэрхэн, яаж, хаанаас санхүүжилтээ бүрдүүлж буй нь ардчилсан улсын сонгууль, түүний үр дүн, улс төрийн тогтолцоонд чухал нөлөөтэй. Улс төрийн тогтолцоонд мөнгийг хэрхэн ашиглахаас хамаарч нэг талаар зөв зохицуулалт бүхий улс төрийн орчин, нөгөө талаар авлига, хээл хахууль эсвэл бизнест баригдсан клиентелист тогтолцоо ч хөгжих боломжтой. Улс төр ба мөнгөний харилцааг зохист түвшинд тодорхойлж улс төрийн тогтолцоонд бодлого боловсруулан гаргаж хэрэгжүүлсэн олон жишиг байдгийн нэг нь “Төрийн санхүүжилт”-д хамаарах ойлголт юм. Төрийн санхүүжилт нь улс төрийн намуудын хэмжээг үл харгалзан идэвхтэй үйл ажиллагаа, сонгогчдын хүсэл эрмэлзэлд үндэслэн гарааны тэгш боломжийг олгож шударга өрсөлдөөнийг бий болгох зориулалттай.

Манай улсын хувьд Сонгуулийн тухай хууль болон Улс төрийн намын тухай хуулиар нам, нэр дэвшигчдэд хамаатай улс төрийн санхүүжилтийн тодорхой зохицуулалтыг хуульчилж (тухайлбал, санхүүжилтийн эх үүсвэр, зардлын хязгаарлалт, дээд хэмжээ, аудит, хууль зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага гэх мэт) ирсэн боловч эрх зүйн орчин нь намын санхүүжилттэй холбоотой олон улсын сайн туршлага, удирдамж, зөвлөмжөөс зөрүүтэй, улс төрийн намын санхүүжилтийг хянаж, ил тод байдлыг хангаж буй байдал нь олон улсын стандартаас хоцрогдолтой явж ирсэн. Тиймдээ ч улс төрийн санхүүжилтийг зохицуулж буй өнөөгийн эрх зүйн зохицуулалт ойлгомжгүй, хийдэл ихтэй, үйлчлэлийн механизмууд нь хоёрдмол утгыг агуулсан, тодорхойгүй, тайлбарлагдаагүй байсан зэрэг нь намын төлөвшил, ардчилсан сонгуульд бэрхшээл учруулж буйг судлаачид төдийгүй иргэд сонгогчид ч шүүмжлэх болсон. Иймд төрийн санхүүжилтийг Үндсэн хуулиар зохицуулах хэрэгцээ шаардлага байсныг баталж Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын хүрээнд “Улс төрийн намын тухай” хуулийн шинэчилсэн найруулгаар “Улс төрийн намын санхүүжилт”-ийн зохицуулалтыг шинэ бүлгээр хуульчилсан нь сайшаалтай байна. Харин цаашдаа манай улсын хувьд төрийн санхүүжилтийн талаарх хуулийн хэрэгжилтийг хэрхэн хангах, практикт гарах асуудлуудыг хэрхэн зохицуулж өөрийн улс орны улс төр, эдийн засаг, хууль эрх зүйн нөхцөл байдалд тохирсон загварыг хадгалж төлөвшүүлэх цаашлаад дагнасан судалгааг хөгжүүлэх нь ихээхэн чухал байна.

³⁵ Mexico's Constitution of 1917, [Mexico's Constitution of 1917 with Amendments through 2015](#), [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

³⁶ Constitution of the Federative republic of Brazil 3rd edition, [CONSTITUTION OF THE FEDERATIVE REPUBLIC OF BRAZIL 3rd Edition](#), [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

³⁷ The Constitution of the Republic of South Africa, <https://rb.gy/p5qhpa>, [Сүүлд үзсэн:2022/08/20]

Abstract:

Amendments to the Constitution of Mongolia were approved by the Great Khural of Mongolia on November 14, 2019, and ratified by the President of Mongolia on November 26, 2019. The amendment added the Nineteenth Article 1 to the Constitution.

It includes:

1. The Party shall be established as set out in the paragraph 10 of the Article Sixteen of the Constitution, and shall formulate and conduct nation-wide policy.
2. The Party shall be formed by associating uniting at least one percent of Mongolian citizens, eligible to vote in the election.
3. Internal organization of the party shall be in compliance with the democratic principles, and its capital and revenue sources and spending shall be transparent to public. The Party's organization, operational procedure, funding, and the terms of state funding support shall be determined by law.

In the third part of the provisions of this amendment ***“Internal organization of the party shall be in compliance with the democratic principles, and its capital and revenue sources and spending shall be transparent to public. The Party's organization, operational procedure, funding, and the terms of state funding support shall be determined by law”*** the lawmaker explains that the provision was approved to make the financing transparent, improve the party's internal democracy, propose policies at the national level, shape the parties, and improve accountability. While the provision was divided into two parts, with some parts supported and others not supported by political parties, politicians, academics, and public opinion, the regulations related to financial support from the state to political parties are governed in the fifth chapter of the revised Political Parties Act.

This article will explain the theoretical foundations of state funding as approved in the revised Political Parties Act within the context of Clause 3 of Article Nineteen 1 of the 2019 Constitutional Amendment, examining the regulation of state-provided financial support, the required legal framework, and its significance in comparison to the existing system.

Key words: Political parties, political finance regulations, transparency, control, financing reports

Ашигласан ном, материал

Гадаад эх сурвалжууд:

- Jonathan Mendilow and Eric Phélippeau, “Handbook of Political Party Funding”, 2018
- “Funding of Political Parties and Election Campaigns” A Handbook on Political Finance by IDEA
- The Electoral Knowledge Network “Parties and Candidates” article, 2012
- "Funding of Political Parties and Election Campaigns" by the Venice Commission
- "Money in Politics: A Study of Party Financing Practices in 22 Countries" by Kenneth Janda
- "Political finance and the cartel party thesis" Daniela R. Piccio and Ingrid van Biezen
- Alexander, Herbert E. “Comparative political finance in the 1980s”, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1989
- Alexander, Herbert E., and Shiratori, Rei, Comparative political finance among the democracies. Boulder, CO: Westview Press, 1994
- Political reforms and the funding of parties in Japan: 1955–2020
- Jana Kunicova and Susan Rose-Ackerman, "Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption," Political Science Quarterly vol. 123, no. 3 (September 2020): 456-472.
- Thomas L. Gais and Michael J. Malbin, "Campaign Finance Reform," Society 34, no. 4 (May 1997): 56-61.

- Katz.R. S, Mair.P, “Party Politics” Vol.1, No.1, 1995
- The Electoral Knowledge Network “Parties and Candidates” article, 2012

Хууль тогтоомжууд:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он
- Улс төрийн намын тухай хууль, 2005 он
- Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2023 он
- Сонгуулийн тухай хууль, 2015 он
- БНМАУ-ын Улс төрийн намын тухай хууль, 1990 он
- Political Fund Act,- Төрийн санхүүжилтийн хууль: Солонгос, [Political Funds Act](#)
- Act on Political Parties - Финляндын улс төрийн намын тухай хууль, [Act on Political Parties](#)
- Political Funds Control Act (1948, last amended in 2014) [Japan:Political Funds Control Act \(1948\)](#)
- The Political Parties, Elections and Referendums Act 2000 (PPERA), [Political Parties, Elections and Referendums Act 2000](#)
- Mexico's Constitution of 1917, [Mexico's Constitution of 1917 with Amendments through 2015](#)
- Constitution of the Federative republic of Brazil 3rd edition, [CONSTITUTION OF THE FEDERATIVE REPUBLIC OF BRAZIL 3rd Edition](#)
- Korea: Political Fund Act, [political funds act](#)